

Тодорка Георгиева

НАБЛЮДЕНИЕ НАД НЯКОИ ЕЗИКОВИ ОСОБЕНОСТИ НА ЗЛАТОСТРУЙ ОТ XII ВЕК

Между Симеоновите изборници¹ широко разпространение получава Златоструй – сборник с постоянен състав, съдържащ слова и проучения на Йоан Златоуст (някои надписани с името Златоуст, но принадлежащи другиму). В средновековната славянска ръкописна традиция са разпространени три редакции на Златоструй – Пълна, Кратка и Нова (неизвестна доскоро в изследваческата практика) редакция.

Първото известие за паметника принадлежи на видния руски библиограф С. Медведев². Най-значимо за по-нататъшната съдба на сборника се оказва съобщението на К. Калайдович³, че самият цар Симеон е взел участие в създаването му, събирайки най-доброто от Златоуст в книга, наречена Златоструй (= Злат). Сведенията си Калайдович черпи от прилога (предисловието), което стои в началото на всички преписи от Пълната редакция. В. Григорович⁴ и П. Шафарик⁵ също приемат, че самият цар Симеон е съставил паметника и е написал предисловието към него.

Първите бележки за преписа на Злат от XII век, включващ Кратката редакция, са съобщения от А. Х. Востоков в неговите граматически наблюдения над Остромировото евангелие⁶. Един от източниците на Востоков е и Злат от XII в. (вж. примерите на с. 8, 9, 24).

Първ опит за сравнително разглеждане на двата състава (на Пълната и на Кратката редакция) прави С. Палаузов в работата си “Век болгарского царя Симеона”⁷. Той отъждествява двата състава, които познава по пергаментния ръкопис от XII в. и по препис на хартия от XVI в., и пръв изказва мисълта, че в съставянето на Злат е взел участие като преводач на Златоустовите слова и автор на несходните слова Йоан Екзарх⁸.

Злат като паметник на Симеоновата епоха и в частност преписът от XII в. са разгледани подробно от И. И. Срезневски⁹, който сравнява ръкописа от XII в. с пет по-късни преписа, съдържащи Пълната редакция. Изследвачът стига до извода, че изборът на словата, влезли в състава на Злат, е направен от цар Симеон, макар че прилогът не дава отговор на въпроса дали тези слова са подбрани от готов превод на старобългарски,

или са взети от гръцки оригинал, както и дали самият Симеон се е занимавал с превода им. По този начин Срезневски приема, че двата състава са един и същ паметник, който е дело на цар Симеон, и уточнява, че Злат от XII в. е по-късна "перделка более древнего извода Златоструя", като преводът на словата е един и същ¹⁰.

Категорично разграничаване на двата състава прави В. Н. Малинин¹¹. Несъвпадането в реда при разположението на словата в двете редакции, както и отсъствието на някои от словата на Злат от XII в. в Пълната редакция, карат Малинин да отхвърли предположението на Срезневски, че ръкописът от XII в. е по-късна, даже руска преработка на паметника, при която несъвпадащите статии са привнесени впоследствие.

При сравняване на славянския текст на двата извода изследвачът отбелязва, че различията надхвърлят механично приспособяване и предполагат цяла система от пропуски, съкращения и перифрази и в такъв случай по-особената подредба на словата в Злат от XII в. е само "второстепенно попълнение на съществените особености на ръкописа"¹².

Несъмнените трудности при работа със Злат от XII в., произтичащи от разпокъсането и смесването на частите му, Малинин успява да преодолее благодарение на щастлива случайност, споходила го на два пъти. Първия път, когато сред ръкописите на Шафарик в Прага открива откъс от български сборник, включващ и две слова, съвпадащи по своята номерация, оглавление и съдържание със слова от Злат XII в. Този факт засилва у Малинин убеждението, че съставянето на сборника и подреждането на словата в Кратката редакция е извършено не на руска, а на старобългарска почва преди преминаването на Злат в Русия. През юни 1878 г. Малинин открива сред книгите на граф Толстой непълн сборник на хартия от XV – XVI век. В началото на този ръкопис се оказва поместена последната част от Кратката редакция на паметника Злат, позната от пергаментния препис, като се започва от 48-о слово нататък.

Значението на Толстовския сборник е огромно, защото позволява да се определи съставът на Злат от XII в. и разположението на словата в него. Въз основа на новооткрития препис Малинин внася корекция в първоначалното подреждане, което прави Срезневски на 8-те откъса, на които е разделен ръкописът от XII век¹³, и уточнява, че при съставянето си сборникът е включвал 80 слова без прилога¹⁴.

След задълбочен езиков и текстологичен анализ на Злат от XII в. и на преписи от Пълната редакция Малинин приема, че Кратката редакция е първична и предхожда Пълната¹⁵.

П. Димитров, който специално изследва предисловието и названието на паметника, обобщава, че досега фактически са оформени четири гледища за произхода на Симеоновия изборник Златоструй¹⁶.

Първото гледище се застъпва от К. Калайдович, П. Шафарик, Е. Голубински, А. Соболевски, Е. Георгиев и др., които признават за Симеонов оригинал състава, съдържащ 137 слова и предисловието. Зад второто гледище стоят С. Палаузов, И. Срезневски, В. Ягич, Й. Иванов – те виждат крупен прототип, вместиращ двата състава и прилога. Третото гледище се застъпва от В. Малинин, който смята, че на цар Симеон принадлежи сборникът в препис от XII век. Четвъртото гледище е на Г. Илински и Кл. Иванова, които смятат, че е съществувал кратък прототип, съдържащ повтарящите се 36 слова (третият състав е открит от Кл. Иванова в един сръбски извод от XIII в.). П. Димитров решително разграничава Кратката и Новата редакция от Пълната редакция и изказва мнение, че те са сборници, “които не трябва да усвояват дадено от Симеон название на кодикологично завършена книга със своя устойчива характеристика”¹⁷. Навярно това е причината в тези два извода да не е засвидетелстван прилогът на цар Симеон.

На лист 35 а-б в преписа от XII в. стои приписка, заемаща три реда в полето след текста: Книга сина наречена златоструй о ползе...

На фотокопието, с което работим, по-нататъшният текст на приписката не се чете добре и това не дава възможност да се определи с точност на кого принадлежи тя и кое е времето на създаването ѝ. Възможно е да се е появила, след като изследвачите отъждествяват двата състава. Почеркът, с който е написана приписката, е късен и не е изключено да е принадлежал на някой от първите изследвачи на ръкописа.

Пергаментният препис от XII в. се откроява както със своя състав от слова, така и със своята съдба като ръкописна книга. Злат е писан с хубав устав върху пергамент с добро качество, върху голям лист, с по 2 стълбеца на страница. Книгата е обемиста, съдържа 198 листа, 1° (36x27). Първият лист е писан с късен почерк и с правопис от XV – XVI в. Самият ръкопис не се е съхранил изцяло, а е разделен на части и е смесен с друг ръкопис, наречен в изследователската литература Тържественик, макар да е установено, че този фрагмент не е свързан с Тържественика – сборник с устойчив състав, съдържащ сказания и проучения за празници¹⁸. Ф. В. Караулова установява, че част от Тържественика е писана от същите преписвачи, които са създали Злат. От това може да се заключи, че двете книги са се преписвали по едно и също време в една книжовна школа¹⁹. В сегашния си вид ръкописът е в дървена обковка, изработена вероятно през XVI в. Пази се в ГПБ – Санкт Петербург, под сигнатура Ф. п. I. 46. Допускаме, че при последното подвързване на книгата през XVI в. редът на листовите е нарушен. В. Н. Малинин установява, че те трябва да се четат в следната последователност: 1–21, 32–56, 189–195, 130–135, 22–29, 122–129, 114–121, 136–188, 30–31, 57–65. Отделни листове от

състава на Злат са изгубени. На лист 66–114 се чете фрагментът на Тържественика.

Палеографският анализ на Злат, дело на Ф. Караулова, установява, че ръкописът е писан от шестима души, като половината от текста е изписана с почерк, принадлежащ на втория преписвач²⁰. Уставът, с който е писан ръкописът, се отличава с особена щателност и архаичност при начертаването на буквите. Само върху лист 189 има почерк, който рязко се отделя от останалите пет почерка по небрежното изписване на буквите и по правописните правила, следвани от книжовника. В художествено отношение ръкописът е оформен в стила на славянската ръкописна книга от XI – XII в. Единствено украшение са инициалите по византийски образец.

Всички изследвачи отнасят преписа към XII в. Анализът на палеографските, графичните и ортографските похвати на създаване на книгата, направен от Караулова, позволява да се уточни времето на написването ѝ – първата половина на XII в. В резултат на фонетичния анализ и на сравнение с данните на редица паметници от X – XII в., създадени в североизточната част на древноруската държава (Галичко евангелие, Переяславское евангелие, Слово на Иполит и др.), Караулова локализира Злат в района на Ростово-Суздальска Рус.

Макар че корпусът от статии в ръкописа от XII в. е преписван в продължение на следващите векове и е съхранен в сборници от XV – XVI в., съдържанието на нито един от тях не се покрива със съдържанието на най-древния (пергаментния) ръкопис, тъй като техният състав е много по-широк. Макар и повреден, Злат от XII в. остава уникален. Той съдържа текст, който по думите на най-големия негов изследвач и ценител В. Н. Малинин “сочи към славянския юг”, а според Ф. В. Караулова е преписан от оригинал с източнобългарски произход. Ръкописът носи следите на втората, преславска редакция на богослужебните книги, запечатана в текста на евангелските цитати в словата и поученията. Този факт още по-силно подчертава верността на изказаните преди 120 години думи на Малинин, че макар да е създаден в руска езикова среда през XII в., Злат не е произведение на XII в., а е препис на паметник, възникнал в много по-древна епоха. Изключителната филологическа важност на ръкописа се крие в това, че е съхранил особеностите и богатството на старобългарския език.

Значителният обем на Злат затруднява издаването му. Откъси от него са печатани още през миналия век от Строев (само прилога), от Буслаев (12. слово по преписа на Московската духовна академия) и от Срезневски (прилога и Слово о ведрѣ и о казняхъ во жіихъ). През 1910 г. от А. И. Соболевски са публикувани подготвените за печат от В. Н. Малинин

десет слова на Злат от XII в.²¹. В изданието са включени първите десет слова, като липсващи в ръкописа места са допълнени с текста на Макариевските Чети-минеи за месец ноември по Успенския, Царския и Софийския препис.

Гръцкият текст на словата от състава на Кратката редакция е издирен от Малинин в изданията на Монтфокон²². Специално издание на гръцки текст няма.

Днес Кратката редакция е съхранена в няколко отделни преписа от XV – XVI в. (БАН, ГИМ, ГБЛ) в състава на Великите Макариевски Чети-минеи под дата 13. XI, в деня за памет на Йоан Златоуст (ГПБ, ГИМ). Запазени са и няколко фрагмента²³.

Характерът на всички тези ръкописи е руски с изключение на фрагмента от сръбски препис (БАН, 13. 7. 19, XIII в.). В езика на преписите се откриват източнославянски особености. Ще ги отбележим в Злат от XII в.

Към фонетичните черти се отнасят: 1) Наличие на ж на мястото на дж < прасл. * dj: рожьства (2а), повѣжь (3в), прѣже (8в), надѣжею (9в), въгоженни (10б). При повечето лексеми старобългарските и староруските рефлексии се колебаят: виждь – вижь. Руско написание е установено само при определени думи: зижитиель (2а); 2) Употреба на оу, ю вместо етимологическа голяма носовка и на йотувана голяма носовка: прѣноудроую (2в), истинѣ (3б), створоу (15в), воудоу (7г), глѣоци (2б), нашю (13б), сию (2в). 3) Употреба на љ (љ не се среща). Данните от Злат позволяват да се видят някои нововъведения в употребата на буквата љ. Отчасти тези нововъведения се дължат на отсъствието на буквите љ, ж и љ: а) буквата љ в значение на малка носовка се употребява на етимологичното си място в корени, в суфикси и в окончания: распѣти (3а), мѣсопѣстѣнаго (5б), тѣсѣца (5б), прѣтажатиель (6г), драхѣль (15в), спѣцию (2г), съходѣль (3в), хѣтѣ (4б), прѣсли (7г), прѣдѣдѣть (6б); б) вместо љ буквата љ се пише за предаването на съчетанието *j + ѣ след гласна и след буквите за съгласните ц, з, с, и л', н', р'. След буквите за изконно меките съгласни ц, з, с се пише само љ: никѣлѣ (11а), свѣлѣ (7в), сѣлѣ (12а), вѣсѣлѣ (3а), цѣрницѣлѣ (6б), вѣлѣ (12г), земѣлѣ (12в), корѣвѣлѣ (12г); в) след буквите р', л', н' вместо љ преписвачът поставя буква љ, като по този начин допълнително натоварва љ с функцията да отбелязва мекостта на съгласната в съчетанието смекчена съгласна + а: помѣшлѣти (10в), сѣдѣлѣмѣть (11в), погѣвѣлють (10в), оукарѣмѣль (6г), послѣдѣнѣлѣ (7а); вместо љ буквата љ, се пише и след буквите, предаващи гласни, обозначаващи съчетанието j + а след гласна. Това, както и употребата на љ в м. а, ю, ѣ, говори за разширяване функциите на буквата љ: мѣлѣниѣ (8б), трѣпѣзѣкѣ (5г), птицѣлѣни (14б), разчѣслѣи (12г), вѣслѣкоу (15в), зиждѣлѣмѣть (15а), поклѣнѣниѣ (8в), словѣшиѣ (9в), жидѣшиѣ (8а), послѣдѣнѣго (7б).

По употребата на юсовете Злат от XII в. се отнася към петия тип староруски ръкописи от XI – XII в. според класификацията на И. Тот, в които се пише само ъ²⁴. Смятаме, че преписът е направен от старобългарски протограф, в който са били застъпени 4 букви за носовки, като буква ъ не се е употребявала. Подобно на Супрасълския сборник в протографа на Злат от XII в. вероятно са се пишели а, ѡ, ж и ѡ. Буква а се е употребявала в значението на малка носовка след всички букви за съгласни с изключение на меките шушкави и съскави. Буква ѡ се е пишела вместо йотувана малка носовка след букви, означаващи гласни, и след буквите за изконно меките и смекчените съгласни, т. е. след ч, ж, ш, ц, з, с, и след и', н', р'. Буквите ж и ѡ в съгласие с протографа са се употребявали на етимологичните си места. 4) Замяна на ѡ с ѡ както под ударение, така и извън ударение в съгласие с говорите от ростово-суздалски тип: ѡ грѣсе, по верѣ, по вѣре, моуце, нѣне, съгрешениѣ, горѣшиѣ. Обратната замяна на ѡ и ѡ се отбелязва в единични случаи: ѡ нѣи, въ нѣи²⁵.

От морфологичните източнославянски черти ще отбележим: 1) Окончание за творителен падеж, ед. ч. на съществителните от мъжки и среден род -ѣмь, -ѣмь: гласѣмь (3а), словѣмь (3а), тѣмь (3в), дарѣмь (9в), вѣтрѣмь (9б), съ хѣмь (4б), поутѣмь (8г), моужѣмь (11б). 2) Форми за дателен и местен падеж, ед. ч. на възвратно-личното местоимение съѣи и тоѣи: къ съѣи, въ съѣи (15а), тоѣи (48а). 3) Окончание -ѣ за Зл. ед. ч., сег. вр.: шѣльгѣчѣи (4в), предѣльжѣи сѣ (5а), съвѣрѣшѣи (3а), оумѣрѣи (4в).

За ранен старобългарски протограф говорят редица особености, отбелязани в ръкописа. Голяма част от тях са източнобългарски по произход и са характерни за преведените и създадените в Преславския книжовен център книги. Езикови особености, присъщи на сборници като Супрасълския, характеризират и Злат от XII в. В езиковедската литература тези особености се определят като принадлежащи на преславския диалект. В Злат някои от тях се срещат спорадично, но в по-нататъшния развой на езика се налагат като общобългарски. Ще посочим старобългарските по произход форми и флексии в преписа, като ще подчертаем преди всичко онези, които характеризират преславския диалект.

Към фонетичните черти се отнасят: 1) Предаване на групите -ръ-, -ръ-, като -ръ: пѣръѣмь (9а), тѣръѣниѣмь (10б). Наличието на редуцирана гласна, обозначена с ѡ, ѣ пред плавната съгласна в съчетанията **tbrt*, **tbrt*, според И. Тот²⁶ е русизъм. Причината за подобно представяне той вижда в наличието на редуциран гласен звук пред плавния съгласен в живия език на руските преписвачи. Липсата на последователност при предаване на групите по този начин говори, че писачите не толкова се стремят да ги пишат в съгласие с изговора си, колкото се придържат към протографа. Разглежданата фонетична особеност е присъща на преславските паметници²⁷. Открива се и в Македонския кирилски лист и

навярно почива на източнобългарски говорни белези. Написания *ръ, рь, лъ* съответствуват на звуковия облик, характерен за старобългарски: *кръстивъ сѧ* (4в), *кръщении* (4в), *омръзненъ* (11г), *кръвь* (2г), *дръзан* (7в), *пръсень* (7в), *тръсть* (18б), *прикръмленъ* (18в), *пльтъ* (2б), *мльчанинъ* (13г). Но и: *кърчльмьнници* (13б), *търгоу* (16б), *вългы* (14а), *напльнниа* (17в), *оумльчи* (2в), *вълси* (6г). Смятаме, че в ортографската норма на преславския по произход протограф се е допускало дублетно написание на групите, почиващо на фонетично значение. Откриват се няколко случая на рефлексии *-ръ-, -ль-, -тъ-*, съчетаващи старобългарския правоговор с живата реч на руския преписвач: *търъжицю* (13г), *кагърльмъ* (14а), *прдгльжмьтъ* (5а). В ръкописа добре се разграничават *r : r', l : l'*. 2) Рефлекс *щ* в съответствие с прасл. **tj*. Докато при предаването на **dj* старобългарските и староруските рефлексии се колебаят, при предаването на **tj* строго установен е старобългарският вариант: *нищеть* (18г), *коуцица* (18а), *тъщесловие* (17а), *коуца* (16а), *соуцьство* (16в), *ници* (17г), *ваще* (17г), *мгыратъ* (13г), *щюрже* (14а), *хоци* (18г). Съгласковото съчетание *щ* стои на мястото на консонантите *з* и *ч* като резултат от сливането на двете съгласни при смекчаващото въздействие на шушката върху съскавата (*з + ч > щ*): *вирьстие* (117б), *вещисменьгьмъ* (88в), *вещисение* (13г), *вещьсьма* (121а), *ицъзистъ* (121а). 3) Група *здр* – типично старобългарско вмязане на съгласната *д* между *з* и *р*: *издречци* (138в), *издрьци* (138г), *издраиньты* (146б), *издрькы* (7б), *издрядьное* (15г). 4) Употреба на буква *ү* за предаване на гръцкото *υ*: *юуангелие* (21б), *юуга* (119в), *иурика* (23б), *юугптане* (179в), *ис наутина* (35в), *прэзвүтеръ* (36г), *фүлисткне* (183а) и на буква *ѳ* за предаване на гръцко *ϑ*: *ѳраке* (121а), *юѳра* (121а), *матьѳна* (119а), (134а), *наоуѳки* (170а). На мястото на гръцкото *ϑ* може да стои *д*: *голиадъ* (133а).

От морфологичните особености ще отбележим: 1) Старинни форми на склонението: *ѣтааго* (2а), *великааго* (8б), *днвьяааго* (2а), *златоууѣтааго* (5г), *моудроууоууоу* (3в), *оубоууимъ* (11б), *животънънхъ* (6в). Срещат се и по-късни, но все пак твърде старинни форми: *възрастивъгшаго* (3а), *юдиночадааго* (5г). 2) Старинни форми на причастията: *преклонъ* (7в), *полгысльше* (62а), *любль* (37б), *створъ* (60г). 3) Окончание *-ы* за 1 л., мн. ч., сег. вр.: *юемгы* (148г), *о съмьрътънъкъмъ дни повескъдоуиыгы* (144б), *да не завъваемъ сѧ оумльмъ* (144б), *ти зъмъ прѣпроважаниы своѧ дни* (144б), *вѣстраха въспоманъкыгы* и (118б). Относно появата на тази особеност има изказани различни предположения. Честата употреба на окончание *-ы* в пометник като Злат, възникнал в края на IX в., а преписан в средата на XII в., изключва мнението на К. Мирчев²⁸, че окончанието се е появило в атематичното склонение във връзка със съвпадението на формите за 1 л. ед. ч. и 1 л. мн. ч. след изпадането на слабите ерове под влияние на личното местоимение. Повече основания има предположението на И. Леков, че това е архаизъм, характерен за епохата, непосредствено предшестваща писмената²⁹. 4) Окончание *-гъ*

за 3 л. ед. ч. на аорист: въззатъ (154а), отатъ (183а), пожитъ (134б). 5) Архаично окончание -ы за именителен падеж, ед. ч. на съществителните от еп-основи, мъжки род: ѿко пламы въздражають сѧ (121а).

Сред синтактичните особености по-важни са следните: 1) Употреба на дателен падеж за притежание: нужьда юмоу (12а), дѣла юмоу (12г), въ хлѣбнѣхъ въдовичи (18в), величествѣхъ словеси (17а). Заслужава внимание употребата на енклитичните местоимени форми за дателен падеж с притежателно значение: молитвы ны (17б). 2) Засилена задпоставна употреба на показателните местоимения, показващи "тенденции към функции на членна форма"³⁰: нѣсть никомоуже възвраню блаженнѣю то ю же то мѣннѣ (10г), невонъ вѣдѣа ихъ разоумѣннѣю то юсть а не състава (159а), и домѣтъ тѣхъ нечистѣ въ немъ же лежить грабленнѣю то (159г), то нѣ ли въздушьна вещь си (8173а), да ѿ винъ тога пригнѣтѣ има дрѣво то (183а).

Внимателният преглед на случаите, в които съществителното име е следвано само от показателно местоимение при отсъствието на атрибут, не дава основание категорично да се твърди, че местоимението показва тенденция да изрази членна функция. Значението на тези местоименни форми е по-скоро дейктично. Важна семантична опозиция в употребата на показателните местоимения е опозицията между дейктично и анафорично значение срещу анафоричната употреба на члена³¹. Показателните местоимения имат анафорична употреба, когато "не показват самия предмет или лице, а формулираното по-рано понятие за тях"³². По въпроса е изказано мнение, че съществува разлика между силно и слабо показателно значение при старобългарските местоимения в зависимост от позицията им³³. "Показателните местоимения с отслабнала сила стават енклитики и паралелно с това придобиват значението на член"³⁴. Наблюденията над анафоричните синтагми с постпозиция на показателните местоимения в Злат от XII в. показват, че семантичният признак, който е релевантен по отношение на развитието на членната форма, се съдържа в анафоричната употреба на местоимението тѣ. При подобна употреба на съ и онь не може да се говори за убедителни случаи на разделяне на значението на дейктичен и анафоричен вариант. Срв: тѣгда прѣславъно ю то оученикѣ къ своимъ оученикомъ повѣдаше гла (31а), да не тѣли грѣхы повинни бѣдемъ погубѣли поминанимъ вълюу соудѣше то страшно ю (60б), и плоды различны створашо пригвождениемъ чьствьнымъ юго на дрѣвѣхъ Велико ю оно и дивъно ю спсєни ю (183а), назѣ тако рожени къ страшномоу томоу соудни подемъ (188а), слышите же и ниши како блженныи съишвѣ въ швини съ богатство свое доврѣ строаши (185б), нь и мгы сѧ подвижнѣмъ братиа доврѣ дѣлающе да и мгы видимѣ лице то чодьно ю (180а), оуне бы тѣмаи похабленомъ быти нежеи лице то кротько ю видѣти ѿвращающѣ сѧ ѿ насъ (137г), нь

люлю въ да оубѣсте доброую тоу свободоу (174в), боудель оубо достонни непорочноу тоу роукоу (167в), а мгы шьдъше безъ отьвѣта добра странель на страшнѣмъ томъ свѣдѣ (142б), да потъшнмигъ са подражатели дѣль добрыхъ тѣхъ вьгнн (141в), чѣкъ малобрѣманьныи сеи жици ни наильникъ (121б), въ мимопловоушимъ семъ житни мгы оубозни сласти въсакты принимаомъ (143а), слово ...w скороминоушимъ житни семъ (141в).

Многобройните примери от този род (количествени наблюдения над постпозициите не са правени) позволяват да се допусне, че по време на създаване на паметника Злат "механизмът на българския член е бил изграден"³⁵. Сигурна следа за действието на този механизъм виждаме в употребата на показателните местоимения в постпозиция не само при изконната, но и при заетата лексика: *мле чоудо чаша та* страшна соуци (150в), *нъ се ить чаша сеиа* тропицетъ (152б), *тѣмъже* исакъ нарече има *кладъ зъ томоу* вражда (183а), *нъ въсѣхъ тѣхъ* на главоу пискоупоу гурѣи приходить ти *иже та* юсть поставилъ въ *санъ тѣ* (44в), *то* никтоже не въ пригалъ *сана* того своєю волю (44г), да *боудѣтъ* има юси въ *книга хъ тѣ хъ* и не *боудоуть* *книгъ тѣща* (193а).

Проблематиката на члена се отличава с интересни и противоречиви предположения. За неговото възникване като обща черта в структурата на балканските езици са изказани различни мнения³⁶. Без да вземаме страна по тезите за произхода на члена в българския език, изказваме предположение за възможното влияние на прабългарския език върху праславянско явление, впоследствие развило се като самостоятелна категория. На тази мисъл ни наведеха все още спорните четения на прабългарски надписи³⁷ и догадките на автора им за наличието на членна морфема в прабългарския.

Езикът на Злат от XII в. отразява преславския диалект от края на IX и началото на X в. – времето, когато се утвърждава старобългарският книжовен език. Изучаването на ръкописа разширява представата за богатството и красотата на най-стария славянски писмен знак, за взаимоотношенията между народноразговорната и книжовната му форма, за участието на североизточните старобългарски говори в процеса на изграждане и нормиране на литературния език.

Съхранил облика на класическия старобългарски език, Златоструй се запазва в руската ръкописна традиция като един от най-значителните текстове на православното християнство.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ П. Димитров. Културен хоризонт на цар Симеоновите Изборници. – В: Преслав, 4 сборник. С., 1993, с. 207–216.
- ² В. М. Ундольский. Силвестър Медведев – отец славянской библиотеки. Чтения ОПДР, 1846, кн. 3, № 96.
- ³ К. Калайдович. Йоан Эксарх Болгарский. М., 1824, с. 13.
- ⁴ В. Григорович. Опыт изложения литературы славян всех главнейших эпохах. – Ученые записки Казанского университета, кн. 3, 1842, с. 207.
- ⁵ П. Шафарик. Расцвет славянской письменности в Булгарии. – В: ЧОИДР, 1848, год. 3, с. 18.
- ⁶ А. Х. Востоков. Остромирово евангелие 1056–1057 г. с приложением грамматического текста евангелий и с грамматическими объяснениями. Спб., 1843, с. 8, 9, 24.
- ⁷ Сп. Палаузов. Векът на българския цар Симеон. – В: Избрани трудове, т. I. С., 1974.
- ⁸ Пак там, с. 162.
- ⁹ И. И. Срезневский. Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках. Спб., 1866, гл. XXI и XXII.
- ¹⁰ Пак там, гл. XXII, с. 26.
- ¹¹ В. Н. Малинин. Исследование Златоструя по рукописи XII века Императорской публичной библиотеке. Киев. 1878.
- ¹² Пак там, с. 61.
- ¹³ И. И. Срезневский. Сведения..., гл. XXII, с. 7–18.
- ¹⁴ В. Н. Малинин. Исследование..., с. 70–71.
- ¹⁵ Пак там, с. 216.
- ¹⁶ П. Димитров. Около предисловия и названия на Златоструй. – Език и литература, 1980, № 2, с. 17–28.
- ¹⁷ Пак там, с. 21.
- ¹⁸ Словарь книжников и книжности Древней Руси, XI – первая половина XVI в., вып. I. Л., 1987, с. 187–190.
- ¹⁹ Ф. В. Караулова. Палеографическое и фонетическое описание рукописи Златоструй XII века. Автореф. канд. дис. Л., 1977.
- ²⁰ Пак там, с. 4–5.
- ²¹ В. Н. Малинин. Десять слов Златоструя XII века. Спб., 1910.
- ²² В. Н. Малинин. Исследование..., с. 79–112.
- ²³ Словарь..., с. 187–190.
- ²⁴ И. Тот. Русская редакция древнеболгарского языка в конце XI – начале XII в. С., 1985, с. 124–125.
- ²⁵ По-подробно вж. е Караулова. Палеографическое...
- ²⁶ И. Тот. Цит. съч., с. 145.
- ²⁷ И. Гълъбов. Старобългарски език с увод в славянското езиковедение. С., 1980, с. 31.
- ²⁸ К. Мирчев. Историческа граматика на български език. С., 1978, с. 210.

²⁹ **Леков, И.** Умеренная степень архаичности и инноваций староболгарского (старославянского) языка согласно количественным критериям. – В: Проблемы современной филологии. М., 1965, с. 194–195.

³⁰ **А. Минчева.** Старобългарският книжовен език в Симеоновия сборник по преписа от 1073 г. – В: Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.). Т. I. Изследвания и текст. С., 1991, с. 168.

³¹ **А. Минчева.** Старобългарският език в светлината на балканистиката. С., 1987, с. 32.

³² **К. Мирчев.** Историческа..., с. 179.

³³ **Й. Курц.** Проблема члена в старославянском языке. – В: Исследования по синтаксису старославянскому языку. Прага, 1963, с. 121–182.

³⁴ **И. Гълъбов.** Проблемът за члена в български и румънски. С., 1962, с. 53.

³⁵ Пак там, с. 53.

³⁶ **И. Гълъбов.** Проблемът за члена в български и румънски. С., 1962; **К. Мирчев.** Историческа граматика на българския език. С., 1978; **С. Младенов.** История на български език. С., 1979 и др.

³⁷ **П. Добрев.** Каменната книга на прабългарите. С., 1992, с. 29, както и останалите книги от същия автор.